

VOLDTÆGTSOFFERETS RETSSTILLING I KRIMINALPOLITISK BELYSNING

AF JONATAN THORMUNDSSON

I. Voldtægtsdiskussionen i Island

Der har af og til siden 1980 været en livlig diskussion i Island om voldtægtsproblematikken. I modsætning til mange andre lande har den endnu ikke i Island ført eller bidraget til en almindelig offerdiskussion og en ny lovregulering af offerets retsstilling.

I begyndelsen førtes diskussionen hovedsagelig i fagtidsskrifter og andre faglige udredninger, især på det juridiske og kriminologiske område.¹⁾ Samtidig blev der foretaget forskning af vold i islandske familier (i årene 1979-1981)²⁾ og en ny hjælpeforanstaltning indledt ved åbningen i 1982 af et krisecenter i Reykjavik.³⁾ Begge disse begivenheder har afsløret et langt større omfang af familievold og seksuel vold end nogen havde haft begreb om.

Diskussionen fik et stærkt opsving ved en enkelt straffesag i foråret 1984 som følge af en voldtægt af to kvinder begået af én og samme gerningsmand med kort mellemrum på en gade i Reykjavik. En frikendelse i en fængslingssag ved Reykjaviks kriminalret udløste en utrolig reaktion blandt almenheden, resulterende bl.a. i en demonstration ved indsamling af tusinder af protestunderskrifter. Kendelsen blev ophevet i Højesteret og den sigtede idømt fængsling under efterforskningens afslutning. Dette efterfulgtes af en debat i medierne om kvindepolitik, kvindernes retlige og sociale stilling og om domstolenes selvstændighed og anfægtelighed. I Althinget blev det besluttet at nedsætte et ekspertudvalg for at undersøge bl.a. efterforskningen og behandlingen af voldtægtssager og fremsætte reformforslag. Udvalget blev nedsat af justitsministeren i juli 1984, bestående af to jurister, en kriminolog, en læge og en klinisk sociolog, samt en juridisk uddannet sekretær. Udvalget består af fire kvinder, en mandlig formand (professoren i strafferet) og en mandlig sekretær.

Voldtægtsudvalget har stort set afsluttet et større forskningsprojekt og håber på at kunne afgive en omfattende betænkning i efteråret 1986. Der er blevet foretaget en del videnskabelige undersøgelser som basis for en række reformforslag. Der kan

1) Ásdís J. Rafnar: Um afbrotið nauðgun (kandidatafhandling 1979); Ásdís J. Rafnar, Hildigunnur Ólafsdóttir, Thorgerður Benediktsdóttir og Arnthráður Karlsdóttir, om forskellige aspekter af emnet i et hæfte af Úlfjótur (1.-2. hæfte 1980), som udelukkende behandlede dette emne; Jonatan Thormundsson: Forelæsninger (1981).

2) Hildigunnur Ólafsdóttir, Sigrún Júlíusdóttir og Thorgerður Benediktsdóttir: Ofbeldi í íslenskum fjölskyldum. Geðvernd 1982, s. 7-31.

3) Se nærmere om krisecentrets målsætning og virksomhed hos Guðrún Agnarsdóttir: Thað gæti verið dóttir thin. DV 5. august 1986, s. 15.

nævnes en juridisk-kriminalpolitisk fremstilling, en offerundersøgelse (interviewundersøgelse af konsekvenserne for ofrene), en udredning af helbredssektorens funktion i voldtægtsager og en kriminologisk undersøgelse af forbrydelsessituationen og de forskellige kendetegn ved gerningsmænd og ofre i tidsrummet 1977-1983.

Det er klart, at grunden til den store opmærksomhed og diskussion, som der er blevet skænket denne kategori af straffesager, skyldes mange andre faktorer end enkelte sager. Disse kan måske siges at virke som en katalysator. For det første er der nye ideologier, især kvindebevægelserne, som har pointeret voldtægtsproblemerne i forhold til nutidens ligestillingspolitik.⁴⁾ Herunder fremhæves ofte som et problem, hvor mildt voldtægtsforbrydere behandles af strafferetssystemet, samt »law and order«-prægede krav om hårdere straffe overfor gerningsmændene.⁵⁾ En vis øgning af seksualkriminaliteten,⁶⁾ en genklang fra diskussion og lovændringer i andre lande har også været af betydning, såvel som et dybere indblik – dels gennem forskning – i visse sociale og lovtekniske forhold, som de færreste forstod sig på.

II. Offerets retsstilling i gældende ret

Ved offerbegrebet forstås her den forurettede, for så vidt han nyder en retsbeskyttet stilling som følge af en forbrydelse, som han er blevet ramt af, og har en rimelig chance for at vinde en borgerlig retssag mod gerningsmanden.⁷⁾

Den forurettede har ikke nogen stilling som part i straffesagen og har således ingen særlige beføjelser i henseende til efterforskningshandling eller retshandlinger, bortset fra en snæver beføjelse til i nogle mindre vigtige undtagelsestilfælde at begære en (betinget) offentlig påtale eller iværksætte en privat påtale. Begæring om offentlig påtale er en nødvendig betingelse for at indlede påtale, men fortsat strafforfølgning afhænger af, om anklagemyndigheden selv ønsker at rejse tiltale eller ikke. En alternativ eller subsidiær privat påtale er næsten ukendt i nutidens Island. I praksis kan offerets efterfølgende reaktion indvirke på, om og i hvilken grad påtale rejses af anklagemyndigheden.

Den forurettede har stilling som vidne og kan afhøres under ed og fuldt vidneansvar, jf. Hrd. XXXV, s. 869.

Ifølge det adhæsiionsprocesretlige princip, som er lovfæstet i Island, kan den forurettede gennem rigsadvokatens anklageskrift begære erstatning eller fremsætte

4) Som en banebrydende kvindebevægelse nævnes her kun the Michigan Women's Task Force on Rape, som spillede en vigtig rolle i Michigans radikale lovændring af 1974, jf. Marsh, Geist og Caplan: Rape and the Limits of Law Reform (1982).

5) Jf. Ingibjörg Sólrún Gísladóttir: Hver eru mannréttindi kvenna? Tímarit lögfræðinga, 1. hæfte 1985, s. 65-67.

6) Øgningen, der ganske vist ikke er særlig markant i Island, kan bl.a. skyldes en ændret indstilling til anmeldelse (altså ændring i mørketallet), jf. Hildigunnur Ólafsdóttir: Kriminalitetstendenser i det islandske samfunn. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1985, s. 94.

7) J. J. M. Van Dijk: Research and the victim movement in Europe. Research on Victimisation (1985), s. 11.

andre borgerlige krav i en straffesag, såfremt det kan ske uden væsentlig ulempe for straffesagen. Den forurettede bliver ikke herved part i straffesagen. Hans stilling kan snarere sammenlignes med den, der i civilprocessen tilkommer en biintervenient.⁸⁾ Han kan søge juridisk bistand, men har ikke ret til godtgørelse af salær og andre sagsomkostninger. Domstolene kan dog tildømme en sådan godtgørelse, når de finder det rimeligt, jf. Hrd. LII, s. 581. Forhandlingsprincippet finder kun begrænset anvendelse, og de borgerlige krav, som er underordnede i forhold til straffekravet, skal afvises, hvis straffesagens forløb ville blive alt for indviklet eller forsinket ved behandlingen af disse borgerlige krav. Hertil kommer, at ofre for forbrydelser står i en mere ugunstig stilling end andre skadelidte, fordi forbryderen regelmæssigt vil være ude af stand til at udrede erstatning for de skader, der påføres offeret.

I gældende islandsk ret er voldtægtsofferets retsstilling identisk med retsstillingen i andre straffesager. Offeret fremtræder kun som anmelder og vidne og har ikke ret til nogen juridisk bistand (på statens bekostning). Der er ikke blevet indført nogen lovbestemmelser om skadeserstatning fra staten til ofre for forbrydelser i lighed med hvad der gælder i det øvrige Norden.

III. Nogle legislative problemer og principper

1) *Forskellige beskyttelsesinteresser.* Voldtægtsparagraffen og andre lovbestemmelser vedrørende kvindens kønsfrihed beskytter forskellige interesstyper, fra de helt materielle (liv, legeme og sundhed) til de mere ideelle, såsom den kønslige frihed og sociale identitet, og den mest gennemgribende af alle, nemlig kvindens værdi og ære (the ultimate violation).⁹⁾ Voldtægt er et totalangreb, som foruden fysisk og psykisk skade har betydning for kvindens egen og andres opfattelse af hendes sociale identitet.¹⁰⁾ Denne flersidige og dybtgående karakter af interesser vækker uden videre mange spørgsmål om lovregulering, bl.a. om retmæssigheden af særregler i forhold til andre forbrydelsesarter.

2) *Særbehandling af voldtægts ofre.* Det er sikkert vanskeligt, til trods for et stærkt behov for retlig beskyttelse, at påvise tilstedeværelsen af et større behov end på mange andre områder inden for strafferetten. Den retlige særbehandling, som voldtægts ofre allerede nyder i mange lande, er muligvis indtrådt som følge af en målbevidst kamp og social reaktion for netop denne kategori af ofre.

I Island findes der stadigvæk kønsspecifikke lovbestemmelser om voldtægt og andre forbrydelser mod kønsfriheden. Derimod har den norske straffelov længe inde-

8) Mogens Koktvedgaard og Hans Gammeltoft-Hansen: Lærebog i Strafferetspleje (1978), s. 134; Jonatan Thormundsson: Opinbert réttarfar (1979), s. 32-36.

9) Jf. Judith Rowland: The Ultimate Violation - Rape Trauma Syndrome (1985).

10) Annalise Kongstad: Voldtægtsforskning i de nordiske lande. Kvinners skyld (Red. Cecilie Høigård og Annika Snare 1983), s. 266.

holdt kønsneutrale bestemmelser om emnet, og Danmark og Sverige har nu ændret deres straffelove i samme retning. Men Finland beholder endnu, som Island, de kønsspecifikke bestemmelser. Sådanne bestemmelser er uden tvivl i modsætning til lovgivningens udvikling mod kønnes fulde ligestilling. En neutral formulering kan næppe skade kvindens retsbeskyttelse, selv om den slører det virkelige problem, nemlig seksuel vold mod kvinder.

Et andet ligestillingsproblem af retsteknisk karakter er den særstilling, som voldtægtsopfrene har opnået i nogle lande, jf. den danske retsplejelovs kap 66 a (§§ 741 a-741 e). Det gælder adgang til advokatbistand under hensyn til samme regler som i de tilfælde, hvor der er meddelt fri proces. Ifølge dette er ordningen obligatorisk, mens retten *kan* også beskikke en advokat for den forurettede vederlagsfrit i andre tilfælde, når det skønnes nødvendigt, jf. retsplejelovens § 995 a. Det er et stort principielt spørgsmål, om det moderne samfund ikke har råd til – inden for rimelige grænser – at give fri advokatbistand til alle ofre for forbrydelser mod værdier, som skulle være de højst skattede i dag, nemlig det menneskelige legeme, sundhed, frihed og privatliv.

3) *Institutionalisering eller privat opgør?* I de senere år er der i Norden foregået en noget ensidig diskussion om det ønskelige ved i stedet for den formelle institutionaliserede behandling af konflikter at indlede uformel konfrontation og opgør mellem offeret og gerningsmanden gennem konfliktråd, forligsnævner eller nabolagsdomstole (mediation).¹¹⁾ Nutidens stadig stigende fremmedgørelse med følgende institutionalisering af menneskenes samkvem måtte til sidst føre til nogen slags reaktion mod udviklingen. Vores nuværende metoder er meget dyre og tidskrævende og har ikke vist sig særlig effektive. Men også de nye består i institutionalisering af en ny type, kun billigere, enklere og forhåbentlig mere effektivt fra både samfundets og offerets synspunkt.

Selv om tanken om konfrontation og forligsforhandling teoretisk set er god nok, må den dog i praksis have mange begrænsninger og ulemper. For det første findes der kun i visse sager virkelige, definerbare konflikter mellem gerningsmand og offer, for det andet vil det næppe være aktuelt i de alvorligere konflikter at overlade sagen til parterne selv, og for det tredje kan konflikten være af den slags, at konfrontation og forligsforhandling ville virke som en ekstra tilføjelse af ydmygelse (secondary victimization).

I en normal voldtægts sag findes der mellem parterne ingen jævnbyrdighed, som kan fungere som basis for forhandlinger. Det hænder ret ofte, at en anmeldelse af voldtægt trækkes tilbage mod en beskeden godtgørelse. Det kan næppe siges, at det skyldes et repræsentivt synspunkt ikke at betragte dette som en tilstand, som bør ud-

11) Se bl.a. Nils Christie: *Konflikt som eiendom*. Tidsskrift for Rettsvitenskap 1977, s. 113-132.

bygges og institutionaliseres gennem forligsnævn. Tværtimod må det være en betydelig lettelse og vigtig oprejsning for voldtægtsofferet at komme så langt væk fra gerningsmanden som muligt, mens sagen behandles af korrekte, uafhængige institutioner. Det som voldtægtsofferet behøver er en behandling både i rets- og sundhedsapparatet, som er egnet til at reducere snarere end at forøge viktimiseringen og som igen kan give offeret følelse af tillid og social respekt.¹²⁾

4) *Bevisproblemer*. De bevisvanskeligheder, som ofte opstår i voldtægtssager, og deraf følgende usikkerhed for ofrene kan selvfølgelig ikke løses ved at ændre eller afskaffe princippet *in dubio pro reo*, som står fast i alle de nordiske lande og i menneskerettighedskonventionerne. Gerningsmandens retssikkerhed skal heller ikke forværres ved forbedrede forhold for offeret. Allevegne kan der påpeges visse kontroversielle sager, især hvor der ikke foreligger nogen ydre mærkbare følger af den anmeldte vold. Falske anmeldelser sker af og til, men kan ikke betragtes som et stort problem i Island. Det er en almindelig anskuelse, at der ikke sker flere falske anmeldelser for voldtægt end andre forbrudsarter. Stort set synes nordiske domstole at have fundet frem til en nogenlunde tilfredsstillende bevisvurdering i sådanne sager.¹³⁾

Et andet aspekt ved bevisproblematikken er bevisførelse vedrørende offerets tidligere seksuelle forhold. For så vidt disse har noget med beviset af sagens genstand at gøre, må de også kunne være genstand for bevisførelse. Men som regel har sådanne forhold vist sig af ringe eller ingen betydning for sagens gennemførelse og har virket som en ydmygende faktor, egnet til at afholde ofre fra anmeldelse. Det er vanskeligt i Norden ved lov at begrænse bevisførelsen på den måde som man har gjort i USA med »rape victim shield laws«.¹⁴⁾ Vi har grundsætningen om fri bevisbedømmelse, såvel med hensyn til direkte beviser som indiciebeviser. Imidlertid findes der spredte undtagelser i lovgivningen, jf. isl. strfl. § 238. Da en sådan bevisførelse er klart uønskelig, hvilket desværre også ses i islandske domme fra senere år, er der næppe nogen indvending imod at indføre en generelt formuleret begrænsning i retsplejeloven, ligesom den som kvindebevægelsen i Danmark fik indført i retsplejelovens § 185, stk. 2.¹⁵⁾ Hvis bevisførelsen antages at være af væsentlig betydning, burde den foregå skriftligt og kun retten og parterne gøres bekendt med svaret.

5) *En lovreformers domæne og praktiske chancer*. En lovreform, som støder meget stærkt mod traditionelle holdninger i samfundet, kan virke meget langsom, skuffen-

12) J. J. M. Van Dijk: Regaining a sense of community and order. Research on Victimisation (1985), s. 145-163.

13) Jonatan Thormundsson: Um kynferðisbrot (1985), s. 12-16.

14) Jf. bl.a. Kadish, Schulhofer and Paulsen: Criminal Law and Its Processes (1983), s. 396 ff.

15) Retsplejelovens § 185, stk. 2 i f. lyder således: »En sådan bevisførelse kan kun tillades, hvis den kan antages at være af væsentlig betydning for sagen.«

de eller endog modsat virkende, »a law professor's dream, but a prosecutor's nightmare.«¹⁶ Lovreformer har ikke altid direkte indflydelse på praksis, men gør det efterhånden gennem ændrede moralske og socialpædagogiske indstillinger. Michigans radikale lovreform er kun til dels blevet efterlevet af strafferetssystemet. Der er ganske vist blevet konstateret visse ændringer i lovanvendelsen, uden at de altid efterfølges af ændrede værdier og indstillinger hos almenheden og strafferetssystemets funktionærer. Som en vigtig ændring, der allerede kan konstateres, er en mere human og hensynsfuld behandling af voldtægtsopfrene, hvilket reducerer den trauma, der som regel følger af forbrydelsen, efterforskningen og retssagen.¹⁷

Lovgivning udgør kun et begrænset instrument for generelt at forbedre voldtægtsopfrenes situation. Der er mange aspekter, som vanskeligt eller slet ikke kan reguleres ved lov, men muligvis ved hjælp af codex ethicus, arbejdsvejledninger eller husregler. Sundhedsvæsenet må f. eks. reorganisere sin del i efterforskning og behandling af voldtægtssager. Mediernes behandling af seksualforbrydelser er undertiden meget negativt betonet overfor ofrene eller i uoverensstemmelse med behandling af anden kriminalitet. Politiets holdning og efterforskningsmetoder må, bl.a. gennem undervisning, ændres i en mere offerorienteret retning.

IV. Aktuelle reformforslag

Til sidst følger der en kort fremstilling af forslag, som for tiden overvejes i voldtægtsudvalget, men endnu ikke er blevet vedtaget. Kun forslag til ændringer i straffeloven og retsplejeloven omtales her.

1) *Straffeloven nr. 19/1940*

a) Det pågældende kapitel skal få overskriften seksualforbrydelser i stedet for sædelighedsforbrydelser for at fremhæve gerningens karakter i stedet for offerets forhold.

b) Alle bestemmelser om forbrydelser mod kønsfriheden skal blive kønsneutrale. Det er i overensstemmelse med den almindelige lovudvikling i andre lande. De vil da også inkludere homoseksuelle forhold.

c) Alle trusler om personlig vold samt udøvelse af vold bliver skarpt adskilt fra anden ulovlig tvang for at skaffe sig samleje. Med vold ligestilles her også frihedsberøvelse, hensættelse i bevidstløs tilstand osv.

d) Der foreslås en almindelig voldtægtsbestemmelse med et strafmaksimum af 10 års fængsel og et (strafartens) minimum af 30 dages fængsel. Der foreslås ingen bestemmelse om formildende omstændigheder, kun en bestemmelse om skærpende omstændigheder, f. eks. i tilfælde af vold af farlig karakter. Hvis denne bruges, kan straffen udmåles inden for det nugældende 1 års minimum og et maksimum af 16 års fængsel. Livsvarigt fængsel afskaffes.

16) Se Wallace D. Loh: The Impact of Common Law and Rape Reform Statutes on Prosecution: An Empirical Case Study. Washington Law Review, Vol. 55, June 1980, s. 618 ff.

17) Marsh, Geist and Caplan: Rape and the Limits of Law Reform (1982).

e) Samleje og anden kønslig omgængelse (surrogathandlinger for samleje) side-stilles i de nye paragraffer, svarende nogenlunde til helhedsudtrykket »utuktig om-gang« i den norske straffelovs § 192, jf. også sidestillingen i de nye svenske bestem-melser (BrB 6 Kap. Om sexualbrott).

f) Der lægges større vægt end før – gennem gerningsbeskrivelser og strafferammer – på beskyttelse mod seksuel udnyttelse, bl.a. på arbejdsplads og i skole (sexual har-assment), såvel som på udnyttelse af medicinsk eller videnskabelig vildfarelse i sek-suelt øjemed.

2) *Lov om retsplejen i straffesager nr. 74/1974*

a) Der foreslås en normativ begrænsning af dommerens frie bevisbedømmelse, når der er tale om offerets tidligere seksuelle forhold (forsigtighedsregel).

b) En ny ordning om obligatorisk advokatbistand for den forurettede er påkræ- vet, muligvis således at den også omfatter andre alvorlige forbrydelser mod den per-sonlige integritet i videre forstand (frihedsberøvelse, legemsangreb, krænkelse af privatlivets fred).

c) Der overvejes – i tilslutning til den foreslåede advokatbistand – en ordning for forbedring af offerets chancer for at opnå godtgørelse både for formueskade og for lidelse, tort og svie samt forstyrrelse af stilling eller forhold, altså både for fysiske, psykiske og sociale skader. Der er diskussion i gang om den fremgangsmåde, som bl.a. anbefales på Europarådets ekspertmøde i 1984, nemlig den at styrke straffe-sagens direkte erstatningsopkrævning hos gerningsmanden selv (adhæsiionsproces, action civile model) i stedet for de statlige kompensationsordninger, som er blevet indført i mange lande.¹⁸⁾ I den henseende overvejer man nu, hvordan det offentlige kan garantere godtgørelse i de tilfælde, hvor straffesagen ikke er tilstrækkelig, f. eks. gennem socialforsikringen eller nye regler om opkrævning af idømt erstatning.

d) I Island har anklagemyndigheden ret rummelige, skønsmæssige beføjelser til tiltalefrafald ifølge opportunitetsprincippet. Disse burde indsnævers noget ved nær-mere formulering af frafaldstilfældene. I alvorligere sager som voldtægt vil et rent legalitetsprincip tages i betragtning som et alternativ. De hensigtsmæssigheds- og billighedssynspunkter, som opportunitetsprincippet indebærer, kommer nemlig som regel gerningsmanden til gode, ikke offeret.

18) Research on Victimisation (1985), s. 166-168.

Litteratur

Ásdís J. Rafnar: Um afbrotið nauðgun. Reykjavík 1979.

Ásdís J. Rafnar, Hildigunnur Ólafsdóttir, Thorgerður Benediktsdóttir og Arnthráður Karls-dóttir om forskellige aspekter af voldtægtsproblematikken. Úlflióttur 1.-2. hæfte 1980.

- Christie, Nils*: Konflikt som eiendom. Tidsskrift for Rettsvitenskap 1977, s. 113-132.
- Guðrún Agnarsdóttir*: Það gæti verið dóttir thin. DV 5. august 1986.
- Hildigunnur Ólafsdóttir, Sigrún Júlíusdóttir og Thorgerður Benediktsdóttir*. Ofbeldi í íslenskum fjölskyldum. Geðvernd 1982, s. 7-31.
- Hildigunnur Ólafsdóttir*: Kriminalitetstendenser i det islandske samfunn. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1985, s. 81-100.
- Ingibjörg Sólrún Gísladóttir*: Hver eru mannréttindi kvenna? Timarit lögfræðinga, 1. hæfte 1985, s. 65-67.
- Jonatan Thormundsson*: Opinbert réttarfar, 1. hæfte, 2. udg. Reykjavík 1979.
- Jonatan Thormundsson*: Forelæsninger. Reykjavík 1981.
- Jonatan Thormundsson*: Um kynferðisbrot. Reykjavík 1985.
- Kadish, Sanford H., Schulhofer, Stephen J. and Paulsen, Monrad, G.*: Criminal Law and Its Processes. Cases and Materials. 4. udg. Boston-Toronto 1983.
- Koktvedgaard, Mogens og Gammeltoft-Hansen, Hans*: Lærebog i Strafferetspleje. København 1978.
- Kongstad, Annalise*: Voldtægtsforskning i de nordiske lande. Kvinners skyld (Red. Cecilie Høigård og Annika Snare). Oslo 1983, s. 241-288.
- Loh, Wallace D.*: The Impact of Common Law and Rape Reform Statutes on Prosecution: An Empirical Case Study. Washington Law Review. Årg. 55 Nr. 3, juni 1980, s. 543-652.
- Marsh, Jeanne C., Geist, Alison and Caplan, Nathan*: Rape and the Limits of Law Reform. Boston 1982.
- Rowland, Judith*: The Ultimate Violation - Rape Trauma Syndrome. Garden City 1985.
- Van Dijk, J. J. M.*: Research and the victim movement in Europe. Research on Victimisation. Council of Europe. Strasbourg 1985, s. 7-15.
- Van Dijk, J. J. M.*: Regaining a sense of community and order. (General report). Research on Victimisation. Council of Europe. Strasbourg 1985, s. 145-163.

Adresse: Professor Jonatan Thormundsson
Det juridiske fakultet
Íslands Universitet
101 Reykjavík